

Kieckendieven, schelmen, deugnieten en casel- conten: procesdossiers in beledigingszaken voor de schepenbank van Herk-de-Stad, 1761-1789 ⁽¹⁾

Rombout Nijssen

Catharina Lemmens zou zich de zevenentwintigste oktober 1761 nog lang heugen. Die dag had zij zowel aan Marie als aan Liesbeth, de twee meiden van haar buurman, advocaat Laurentius Mattheus Hermans, verteld dat zij hen en hun baas ervan verdacht haar haan aan zijn einde gebracht en opgegeten te hebben.

De volgende dag was Hermans ten huize Lemmens opheldering gaan vragen over hetgeen zijn bedienden hem hadden overgebriefd. Catharina's uitleg, dat zij het als grap bedoeld had, voldeed de advocaat niet en op 31 oktober diende hij bij de Herkse schepenbank een klacht in. Omdat Catharina ongehuwd was, en haar vader, wijlen burgemeester Joannes Lemmens, overleden, stond zij onder *momberschap* van haar moeder, Maria Soers. Daarom moest hij zijn vordering tegen deze Maria instellen.

Omwille van de aantasting van zijn eer in aanwezigheid van verschillende getuigen vorderde hij een *amende* van duizend ducaten. Opdat hij verder niet *voer eenen kiecken-dief ende al soo voor eenen onrechtveerdighen* zou moeten doorgaan vorderde hij

⁽¹⁾ De publicatie van het werk van de Nederlandse historicus E. Broers: *Beledigingszaken voor de Staatse Raad van Brabant 1586-1795* in de *Brabantse Rechtshistorische Reeks* bracht een vrij nieuw onderwerp onder de aandacht: de omgang van onze voorouders met begrippen als eer en goede naam en faam en vooral met de aantasting daarvan. Zie E.J.M.F.C. BROERS, *Beledigingszaken voor de Staatse Raad van Brabant 1586-1795*. Assen, 1996 [Brabantse Rechtshistorische Reeks, 9] en IDEM, *Schelmen, schurken en schobbejakken. Brabantse beledigingszaken uit de zeventiende en achttiende eeuw*, in: *Brabants Heem* 49, 1997, blz. 62-69. De herinventarisatie van het archief van de schepenbank van Herk-de-Stad in het Rijksarchief in Hasselt bracht het bestaan van een aantal procesdossiers van beledigingszaken uit Herk-de-Stad aan het licht. De nieuwe inventaris kan geraadpleegd worden in de leeszaal van het Rijksarchief.

Gebruikte afkortingen: HRA = Hasselt Rijksarchief; SH = Archief van de Schepenbank van Herk-de-Stad.

voorts dat Catharina in aanwezigheid van *alle die gene aen welcke zij hem heeft gediffameert* haar woorden zou herroepen. Daarenboven verlangde hij dat de gedaagden deze herroeping in een notariële akte zouden laten vastleggen en hem daarvan een authentiek afschrift ter hand zouden stellen. Tot slot vond hij dat de gedaagden tot de proceskosten zouden moeten veroordeeld worden ⁽²⁾.

Advocaat Hermans was niet de enige Herkenaar die zich in de tweede helft van de achttiende eeuw *groetelyckx geprejuditeert en ten alderhooghste misdaen* voelde door woorden of daden van zijn tijdgenoten. Uit de periode 1761-1789 zijn tien dossiers bewaard gebleven van processen die omwille van beledigingen voor de schepenbank van Herk-de-Stad gevoerd werden ⁽³⁾. Het zijn meteen ook alle procesdossiers in beledigingszaken die in het archief van de schepenbank van Herk-de-Stad bewaard worden. Zij dateren respectievelijk uit 1761, 1762, 1763, 1774 (2), 1777 (2), 1783, 1788 en 1789.

Naast deze tien processen werden er voor de schepenbank van Herk-de-Stad natuurlijk nog meer processen gevoerd waarin beledigingen een rol speelden. In de eerste plaats is het zo dat de bewaarde procesdossiers slechts een fragment weerspiegelen van al de processen die ooit voor deze schepenbank gevoerd werden. Voorts zijn er voor de Herkse schepenbank processen gevoerd waarin beledigingen slechts zijdelings een rol speelden. Strafprocessen wegens vechtpartijen bijvoorbeeld, brengen dikwijls aan het licht dat gewelddadigheden voorafgegaan of uitgelokt werden door beledigingen of dreigementen. Bepaalde misdrijven houden op zich een beledigend aspect in. Ongehoorzaamheid aan het gezag van een overheidsinstelling bijvoorbeeld kan door de gezagsdrager in kwestie als een belediging worden opgevat. Een ander voorbeeld is fysiek geweld dat gericht is op de schending van de lichamelijke integriteit van het slachtoffer. Een afranseling of verkrachting bijvoorbeeld tasten niet alleen de fysieke integriteit maar ook de waardigheid van het slachtoffer aan. Dit soort processen zijn buiten het bestek van dit onderzoek gehouden. Hier gaat onze aandacht uit naar de processen die enkel het herstel van de eer van het slachtoffer tot doel hadden.

De tien dossiers die we hier nader zullen ontleden, zijn van ongelijke omvang. Vier dossiers, van zaken die respectievelijk in 1761, 1762, 1783 en 1788 voor de schepenbank gebracht werden, zijn vrij volledig en laten toe de loop van het proces van het

⁽²⁾ HRA, SH, nr. 286.

⁽³⁾ HRA, SH, nr. 286, 293, 294, 350, 352, 370, 371, 398, 415, 445.

begin tot het einde te volgen ⁽⁴⁾. Één dossier betreft een proces dat aanving in 1777 en vervolgens in 1778 en 1779 verzandde in een procedureslag. Over de afloop van de zaak bevat het geen gegevens ⁽⁵⁾. Vijf dossiers bevatten niet meer dan één of twee stukken: in drie gevallen bevat het enkel de aanklacht ⁽⁶⁾. De anderen bevatten daarnaast ook nog het antwoord van de gedaagde partij ⁽⁷⁾ of een afschrift uit het rolregister ⁽⁸⁾.

De dossiers laten toe te achterhalen wat voor beledigingen de Herkenaars in de tweede helft van de achttiende eeuw door een vonnis van hun schepensbank wilden laten uitwissen, welke middelen hen ter beschikking stonden om hun gekrenkte eer te herstellen, hoe een gedaagde zich voor de schepensbank kon verweren en tenslotte hoe deze zaken uiteindelijk werden opgelost.

De schepensbank van Herk-de-Stad in de achttiende eeuw

De schepensbank van Herk-de-Stad, of van *Wuest-Herck* zoals de stad in het Ancien Régime genoemd werd, bestond uit twee afdelingen, die respectievelijk de binnenbank en de buitenbank genoemd werden. Zoals dat in andere Loonse steden het geval was, werd er in Herk op gerechtelijk vlak onderscheid gemaakt tussen de inwoners van het gebied binnen de stadswallen en de inwoners van de omliggende gehuchten. Het eerste gebied, dat de stadsvrijheid genoemd werd, maakte het ressort uit van de binnenbank, die het Luikse recht volgde en ondergeschikt was aan de schepensbank van Luik ⁽⁹⁾ en aan de Luikse Gewone Raad (*Conseil ordinaire*) ⁽¹⁰⁾. In civiele zaken kon tegen een vonnis van de binnenbank bij de Luikse schepensbank beroep aangetekend worden. In criminele zaken vroeg de binnenbank bij de schepensbank van Luik recharges aan. In een recharge legde een hogere gerechtelijke instelling vast hoe een ondergeschikte instelling moest oordelen in een bepaalde aan haar voorgelegde zaak.

⁽⁴⁾ HRA, SH, nr. 286, 293, 398, 415.

⁽⁵⁾ HRA, SH, nr. 371.

⁽⁶⁾ HRA, SH, nr. 350, 352, 445.

⁽⁷⁾ HRA, SH, nr. 294.

⁽⁸⁾ HRA, SH, nr. 370.

⁽⁹⁾ G. HANSOTTE, *Les institutions politiques et judiciaires de la principauté de Liège aux temps modernes*. Brussel, 1987, blz. 178-180.

⁽¹⁰⁾ E. PONCELET, *Le Conseil Ordinaire, tribunal d'appel de la principauté de Liège*, in: *Bulletin de la Commission Royale des Anciennes Lois et Ordonnances* 13, 1929, blz. 133-257; G. HANSOTTE, *Les institutions...*, blz. 178-180.

Dezelfde zeven schepenen die in de binnenbank zetelden, zetelden ook in de buitenbank. Als zodanig waren zij bevoegd voor het plattelandsgedeelte van Herk-de-Stad, dat in het Ancien Régime bestond uit de vijf gehuchten - *wagens* genoemd: Donk, Diepenpoel en Terbemelen, Oppem, Schakkebroek en Wijer. Voor dit gebied volgden zij het Loonse recht. Tegen de vonnissen in civiele zaken volgens Loons recht kon in beroep gegaan worden bij de buitenbank van Bilzen, één van de twee oppergerechten in het graafschap Loon ⁽¹¹⁾, en voorts eventueel bij de leenzaal van Kuringen ⁽¹²⁾. De buitenbank van Bilzen leverde ook recharges af in criminele zaken.

In het archief van de schepenbank van Herk-de-Stad is het verschil tussen zaken die volgens Luiks of Loons recht behandeld werden niet aangeduid. In de rolregisters werden zaken voor de binnenbank en voor de buitenbank door elkaar ingeschreven. De dossiers bevatten ook geen aanduiding terzake, behalve wanneer er tegen een uitspraak in beroep gegaan werd of wanneer er een recharge werd gevraagd: in dat geval is uit de keuze van de hogere instantie, de schepenbank van Luik of de buitenbank van Bilzen, af te leiden of het om een zaak voor de binnenbank of voor de buitenbank ging.

goeden naem en faem is meer weirdt als alle rijckdommen des wereldts

Het grootste deel van de beledigingszaken die door de Herkse schepenbank behandeld werden, betroffen mondelinge beledigingen. Schriftelijke beledigingen, in de vorm van een spotschrift bijvoorbeeld, komen in de Herkse procesdossiers niet voor. Bij mondelinge beledigingen kan verder onderscheid gemaakt worden tussen beschuldigingen of verdachtmakingen enerzijds en beledigingen door scheldwoorden anderzijds.

Een verdachtmaking was ondermeer de reden voor de klacht van advocaat Hermans. Daarnaast was er Renier Wauters, oud-wageneester ⁽¹³⁾ van Wijer, die er op 10 juni 1777 tijdens een vergadering van de inwoners van Wijer in de woning van Leonard Andries door Jan Senden de jonge van verdacht gemaakt werd ooit in Sint-Truiden van

⁽¹¹⁾ J. GROMMEN, *De Buitenbank van Bilzen, een oppergerecht van het graafschap Loon (Tweede helft van de 18de eeuw)*, in: *Het Oude Land van Loon* 32, 1977, blz. 191-232.

⁽¹²⁾ H. COPPENS, *Inventaris van het archief van de Leenzaal van Kuringen*. Brussel, 1976, blz. 12-17.

⁽¹³⁾ Jaarlijks kozen de inwoners van elke *wagen* twee wagenmeesters, die verantwoordelijk waren voor de financiën van de gemeenschap. Concreet moesten zij de belastingen innen die nodig waren om de financiële verplichtingen van hun *wagen* na te komen.

schepen Pitteurs te horen gekregen te hebben dat hij een deugniet was en vervolgens uit de stad gejaagd te zijn ⁽¹⁴⁾. Martinus Gijsen beschuldigde op 7 april 1789 in de herberg *De Pelikaen* in Herk, in aanwezigheid van verschillende personen, molenaar Arnold Beckers ervan zich niet tevreden te stellen met het maalloon dat hem toekwam, maar ook nog een deel van het hem toevertrouwde graan te hebben achterover gedrukt ⁽¹⁵⁾. Jan Fraiture van Oppem werd er op 2 oktober 1777 in herberg *De Groenvinck* in Oppem door Jan Dermonde van beschuldigd in Geetbets een brouwketel gestolen te hebben ⁽¹⁶⁾. Mathijs Colemont beschuldigde op 10 oktober 1783 zijn stadsgenoot Theodoor Stael er van een aantal schalen verborgen te houden en viel gewapend met een *fuzie* diens woning binnen om ze te recupereren. Op het handgemeen dat daarop ontstond kwamen de burens ter hulp. Colemont koos daarop het hazepad, niet echter zonder eerst nog op straat en ten gehore van wie het horen wilde Staels een reeks scheldwoorden als *canalie, schelm, deugniet, vuijl vodde* naar het hoofd geslingerd te hebben en Theodoors inwonende zuster Gertruijt met luide stem voor *hoere* uitgesproken te hebben ⁽¹⁷⁾. Ook in andere gevallen gingen verdachtmakingen vergezeld van scheldwoorden. Martinus Gijsen noemde de Herkse molenaar een *schelm*.

Soms waren scheldwoorden het enige motief om klacht in te dienen bij de schepensbank. De weduwe van wijlen burgemeester Daniël van Herle van Herk kreeg op 18 januari 1763 van Maria Menten in aanwezigheid van *verscheijde eerbaere persoenen* te horen *gij zijt nooit bij u verstant*, waarop zij reageerde met *ghij zijt een hommel, ghij sijt een caselcont, ghij en weet niet wat ghij seght* ⁽¹⁸⁾. Joannes Motmans van Stevoort werd op 12 april 1774 op de weg van Hasselt naar Schakkebroek, in aanwezigheid van *geloofbaere mannen*, een *schelm* genoemd. Joannes voelde zich niet alleen in zijn eer aangetast maar vreesde ook voor zijn zakencijfer. Als hoefsmid kon hij een dergelijke belediging en openlijk in twijfel trekken van zijn betrouwbaarheid niet over zich heen laten gaan ⁽¹⁹⁾. Ook Joannes van der Eycken van Schakkebroek stelde in 1774 een rechtszaak in. Zijn dochter Catharina was op 30 april 1774 met andere *dochterkens* bij de kapel van Onze-Lieve-Vrouw in Schakkebroek aan het bidden toen zij plots door Christoffel Bartholomewis werd aangevallen en in het openbaar beledigd werd met de woorden *gij sijt een hoer, een sogh, een koijs*. Ook hier ging het de klager niet alleen om de eer. Zijn dochter dreigde immers tengevolge van deze belediging haar betrekking als dienstmeid en daardoor haar broodwinning te verliezen. Zij zou misschien

⁽¹⁴⁾ HRA, SH, nr. 371.

⁽¹⁵⁾ HRA, SH, nr. 445.

⁽¹⁶⁾ HRA, SH, nr. 370.

⁽¹⁷⁾ HRA, SH, nr. 398.

⁽¹⁸⁾ HRA, SH, nr. 294.

⁽¹⁹⁾ HRA, SH, nr. 350.

nooit nog door iemand vertrouwd worden *als men geloof saude geven aent spreekwoordt tgeene seght "hoerachtigh is diefachtigh"* ⁽²⁰⁾.

Beledigingen hoefden niet noodzakelijk met woorden geuit te worden. Ook handelingen konden als een belediging geïnterpreteerd worden. Zo is er bijvoorbeeld de zaak van Hendricus Maris van Terbemelen tegen zijn zwager en buurman Leonard Moes in 1788. Leonard en Hendricus hadden elk een stuk land geërfd van de vader van Leonard en Gertruijt Moes, de echtgenote van Hendricus. Hendricus had daarop een gracht aangelegd rond het hem toegewezen perceel. Leonard echter had die gracht gedeeltelijk gedempt en zonder Hendricus' instemming zijn dieren over diens land naar zijn eigen achterliggende weide geleid. Leonard had op die wijze niet alleen schade aangericht aan het gewas op het land van zijn zwager maar ook te kennen gegeven dat *deze de drift ende vaart van hem wilde verdonkeren ende ten onregt wilde besitten*. Hendricus beweerde daarom te vrezen *voor enen ontferfer der goederen aangesien ende gerekent en van niemant ter werelt voorders meër betrouwt te worden* ⁽²¹⁾.

Ook publieke personen konden klacht indienen wegens beledigingen die zij hadden ondergaan bij de uitoefening van hun ambt. Één van de bestudeerde dossiers betreft een dergelijk geval. In mei 1762 daagde Paul Wintmolders, stadssecretaris van Herk en ambtshalve ook secretaris van het college van provisoren van de armentafel en van het hospitaal, burgemeester en oud-Heilige-Geestmeester Joannes Roosen voor de schepenbank. Die had immers een bevel om namens de Heilige-Geesttafel een betaling te verrichten aan chirurgijn Druijnen niet alleen niet uitgevoerd maar ook het bevelschrift van de provisoren, dat door Wintmolders op schrift gesteld was, vals genoemd en in het openbaar verscheurd ⁽²²⁾.

dat alsulcke injurie en diffamatie gerevoleert ende sijne eere gerepareert wordt

Wanneer een slachtoffer van een belediging zich tot de schepenbank wendde, stelde hij in de regel een dubbele vordering in. Enerzijds vorderde hij de betaling van een bedrag dat hij in verhouding achtte tot de aantasting van zijn eer. De achttiende-eeuwse rechtsgeleerde de Sohet, auteur van *Instituts de droit ou sommaire de jurisprudence canonique*,

⁽²⁰⁾ HRA, SH, nr. 352.

⁽²¹⁾ HRA, SH, nr. 415.

⁽²²⁾ HRA, SH, nr. 293.

civile, féodale et criminelle pour le pays de Liège, de Luxembourg, Namur & autres, uitgegeven tussen 1770 en 1772, en andere Nieuwe-Tijdse rechtsgeleerden spreken in dit verband over de *amende profitable* ⁽²³⁾.

Het stond de beledigde partij vrij een bedrag te plakken op de belediging die hem was aangedaan. De gevorderde geldbedragen waren altijd aanzienlijk. Vijf klagers vorderden een vergoeding van 100 ducaten, één keer werd 200 ducaten gevorderd en advocaat Hermans vorderde er zelfs 1000. Voorts werd één keer 100 rijksdaalders gevorderd en één keer 2000 gulden. Één klager, Theodorus Staels die samen met zijn zuster Geertruijt door Mathijs Colemont een reeks scheldwoorden naar het hoofd geslingerd gekregen had, specificeerde geen bedrag maar liet het vaststellen van de hoogte van de schadevergoeding aan de wijsheid van de rechters over ⁽²⁴⁾. In acht van de tien bestudeerde gevallen werd ook een strafbedevaart naar Sint Jacob van Compostella gevorderd ⁽²⁵⁾. De molenaar Arnold Beckers vorderde in 1789 zelfs twee strafbedevaarten van de man die hem ervan beschuldigde had graan te verduisteren ⁽²⁶⁾.

De klager moest de procedure tot vordering van de *amende profitable* binnen het jaar inzetten ⁽²⁷⁾. Hij was in principe vrij deze geldsom voor zichzelf te eisen of ze voor een goed doel voor te bestemmen. Slechts één keer, met name in het geval van de stadssecretaris in diens geschil met de burgemeester in 1762, specificeerde de klager in zijn eis dat de 200 gouden ducaten die hij vorderde niet voor hem persoonlijk bedoeld waren maar *t'appliqueren aen den armen deser stadt oft ander godtvruchtigh werck ten keuse oft destinatie des heere clagere* ⁽²⁸⁾. In de andere gevallen wordt niets vermeld over de begunstigde van het gevorderde bedrag. Omdat het in geen van de bestudeerde zaken tot een veroordeling gekomen is, kunnen we voor wat Herk betreft ook niet achterhalen wat de rechters daar over dachten. E. Broers toonde in zijn studie over beledigingszaken voor de Staatse Raad van Brabant aan dat de gevorderde geldbedragen in het Nederlandse Noord-Brabant alvast meestal aan de armen werden toegewezen ⁽²⁹⁾. De financiële vordering van de *amende profitable* mag dus niet beschouwd worden als een schadevergoeding voor het slachtoffer. Zij komt minstens zo dicht in de

⁽²³⁾ D.F. SOHET, *Instituts de droit*. Namen-Bouillon, 1770-1772, Livre V, Titre XII, art. 60; E. BROERS, *Beledigingszaken...*, blz. 117-122.

⁽²⁴⁾ HRA, SH, nr. 398.

⁽²⁵⁾ Wanneer een schepenbank in de achttiende eeuw iemand tot een bedevaart naar Santiago-de-Compostella veroordeelde, plakte ze daar in de regel meteen een bedrag op waarmee deze bedevaart kon afgekocht worden. In de praktijk ging het dus om een geldboete.

⁽²⁶⁾ HRA, SH, nr. 445.

⁽²⁷⁾ D.F. SOHET, *Instituts de droit*, Livre V, Titre XII, art. 62.

⁽²⁸⁾ HRA, SH, nr. 293.

⁽²⁹⁾ E. BROERS, *Beledigingszaken...*, blz. 192-194.

buurt van de geldboete die gerechtsofficieren konden vorderen van overtreders, zonder dat zij overigens alle typerende kenmerken van de traditionele geldboete had.

Anderzijds vorderde de beledigde partij eerherstel door de herroeping van de kwetsende woorden door degene die ze uitgesproken had (*amende honorable* of bij Sohet: *palinodie*)⁽³⁰⁾. In de regel werd de herroeping in aanwezigheid van dezelfde personen die getuige geweest waren van de kwetsende uitlatingen gevorderd⁽³¹⁾. In enkele gevallen werd de herroeping in het openbaar gevorderd, zonder specificering van de aanwezigen⁽³²⁾ en één keer vorderde de klager de herroeping ten overstaan van de schepensbank⁽³³⁾. Wanneer het ging om een feitelijke belediging, waaraan geen woorden te pas gekomen waren, zoals in het geval van Hendricus Maris die protesteerde tegen het beledigend karakter van de schending van zijn eigendom door zijn zwager⁽³⁴⁾, kon er ook geen sprake zijn van een herroeping. In dat geval kon men als *amende honorable* vorderen dat de belediger in een notariële akte liet vastleggen dat de belediging die hij de klager had aangedaan niet de minste grond had en dat er op diens reputatie geen enkele smet kleefde. De eis tot het opstellen van een openbare akte van de herroeping en het bezorgen van een afschrift daarvan aan de klager komt overigens in elke vordering terug.

Naast de vordering tot *amende honorable* en *amende profitable* kon de beledigde partij ook een vordering instellen tot vergoeding van de zakelijke schade die hij ten gevolge van de belediging geleden had. Voor het instellen van deze vordering was hij niet gebonden door de verjaringstermijn van één jaar na de feiten⁽³⁵⁾.

Tot slot stond het de plaatselijke heer of zijn gerechtsofficier vrij, naargelang de ernst van de feiten, een boete te eisen of zelfs een criminele procedure tegen een verdachte in te stellen⁽³⁶⁾.

⁽³⁰⁾ D.F. SOHET, *Instituts de droit*, Livre V, Titre XII, art. 65; E. BROERS, *Beledigingszaken...*, blz. 122-128.

⁽³¹⁾ HRA, SH, nr. 286, 293, 294, 350, 352, 371.

⁽³²⁾ HRA, SH, nr. 370, 398.

⁽³³⁾ HRA, SH, nr. 445.

⁽³⁴⁾ HRA, SH, nr. 415.

⁽³⁵⁾ D.F. SOHET, *Instituts de droit*, Livre V, Titre XII, art. 63.

⁽³⁶⁾ D.F. SOHET, *Instituts de droit*, Livre V, Titre XII, art. 60.

ontkent aan den aanlegger eenige injurie toegebracht te hebben

Degene nu die zich voor de rechter gedaagd zag omwille van een belediging moest trachten die rechter ervan te overtuigen dat hem geen schuld trof. Hij kon bijvoorbeeld trachten aan te tonen dat de beledigingen uitgelokt waren ⁽³⁷⁾, dat de klager met beledigen was begonnen en de gedagvaarde dus niet meer gedaan had dan de klager met gelijke munt vergolden. De minderjarige Maria Menten speelde in 1763 dit argument uit nadat zij door de weduwe van Herle voor de schepenbank gedaagd was. Volgens de klaagster had Maria Menten haar *noijt bij verstant* genoemd. Maria van haar kant bezwoer de schepenen, met de hand op de voet van een kruisbeeld, dat de ware toedracht anders was. Zij verklaarde dat de aanlegster een discussie had uitgelokt nadat haar vader er bij de weduwe op aangedrongen had dat zij haar schulden zou afbetalen. Zij zou Maria een *hommel* en een *caselcont* genoemd hebben ⁽³⁸⁾. Jan Senden hanteerde hetzelfde argument toen hij zich in 1777 moest verdedigen tegen de beschuldiging dat hij Renier Wouters een deugniet zou genoemd hebben: Wouters zou zijn woorden uitgelokt hebben door hem eerst zelf voor deugniet uit te schelden ⁽³⁹⁾. Uit de dossiers kunnen we niet meer opmaken of deze argumentatie het gewenste effect sorteerde.

Beklaagden in een beledigingszaak konden zich in bepaalde omstandigheden ook beroepen op de waarheid van hun uitlatingen. Sohet waarschuwt de rechters er echter voor dat zij in beledigingszaken niet het waarheidsgehalte van een uitspraak moeten beoordelen maar de bedoeling van degene die de belediging had uitgesproken. De waarheid kon immers ook kwetsend zijn en zelfs met de bedoeling te beledigen bovengehaald worden. Waarheid kon enkel dan als schulduitsluitingsgrond worden ingeroepen wanneer de beledigende woorden geuit waren om de gemeenschap te waarschuwen of te beschermen tegen een bepaalde persoon ⁽⁴⁰⁾. Een typisch voorbeeld hiervan is het aangeven van een gezochte misdadiger bij de bevoegde gerechtsofficier of het afleggen van een bezwarende getuigenis in een rechtszaak.

Een woedeaanval kon een andere schulduitsluitingsgrond zijn, op voorwaarde dat de dader nadien, en voordat tegen hem een gerechtelijke procedure ingezet was, zijn beledigende woorden herroepen had ⁽⁴¹⁾.

⁽³⁷⁾ D.F. SOHET, *Instituts de droit*, Livre V, Titre XII, art. 52.

⁽³⁸⁾ HRA, SH, nr. 294.

⁽³⁹⁾ HRA, SH, nr. 371.

⁽⁴⁰⁾ D.F. SOHET, *Instituts de droit*, Livre V, Titre XII, art. 48-50.

⁽⁴¹⁾ D.F. SOHET, *Instituts de droit*, Livre V, Titre XII, art. 53 en 68.

Anderzijds konden er ook omstandigheden in het spel zijn die de ernst van het vergrijp verhoogden. Wie bijvoorbeeld een belediging uitte aan het adres van zijn heer of zijn vorst, tegenover een geestelijke in habijt ⁽⁴²⁾, of wie een schepen, een medewerker van de schepenenbank of zijn tegenpartij in het kader van een gerechtelijke procedure ⁽⁴³⁾ beledigde, mocht zich aan een verzwaarde straf verwachten.

Anderen trachtten een gerechtelijke veroordeling te ontlopen door procedurefouten in te roepen en het proces te rekken of integendeel door zo snel mogelijk tot een minnelijke schikking te komen. Mathijs Colemont, die in 1783 Theodorus Stael voor *canalie, schelm, deugniet* en *vuijl vodde* en zijn zus Gertruijt voor *hoere* uitgescholden had, en daarvoor op 20 oktober voor de schepenenbank gedaagd werd, trachtte zich in eerste instantie te verweren door aan te tonen dat Staels procedurefouten begaan had. Spoedig zag hij het zinloze daarvan in en op 17 november sloot hij met zijn tegenstrever een vergelijk om het proces te beëindigen ⁽⁴⁴⁾.

Burgemeester Joannes Roosen die in mei 1762 door de stadssecretaris voor de schepenenbank werd gedaagd omdat hij een door deze laatste opgesteld officieel document had verscheurd, weigerde voor de Herkse schepenenbank te verschijnen en tekende beroep aan bij de schepenen van Luik. De Luiker schepenen trokken de zaak vanaf juni aan zich, waarna Roosen het er vooral op toellegde het proces te rekken door procedurefouten aan te voeren. Ook deze zaak liep uiteindelijk, in mei 1763, op een akkoord tussen beide partijen uit ⁽⁴⁵⁾.

De afloop van de beledigingsprocessen

In zes van de tien onderzochte zaken kwam het niet tot een uitspraak van de schepenen of is de uitslag onbekend ⁽⁴⁶⁾. De vier overige dossiers, waarin het verloop van het proces van begin tot einde kan gevolgd worden, betreffen vier zaken die beëindigd werden in onderling overleg tussen de partijen, al dan niet na een lange juridische uitputtingsslag.

⁽⁴²⁾ D.F. SOHET, *Instituts de droit*, Livre V, Titre XII, art. 54-55.

⁽⁴³⁾ D.F. SOHET, *Instituts de droit*, Livre V, Titre XII, art. 56-58.

⁽⁴⁴⁾ HRA, SH, nr. 398.

⁽⁴⁵⁾ HRA, SH, nr. 293.

⁽⁴⁶⁾ HRA, SH, nr. 294, 350, 352, 370, 371, 445.

Extrait gezogen uit des
stads Herik jaer leusen
in welke onder andere
bevonden wordt als volghy

Groot vee door onnaken leyn
op die wallen bevonden verbeurt
ach die stadt voor ieter loofte. - *De st.*

Gansen hoenders, enden, enden
ende geeyten schaepsen in
der drijden vincten schaede
doende mach den geeyten schaede
metten daet daet flau, thays
draghen ende ook eten.
ende was ondertocent aldus
Concordantiam cum potatis prin:
Legis attester B: wintmolen
Jenit subdit

Het door Catharina Lemmens ingediende afschrift uit het keurboek van Herk-de-Stad
(HRA, SH, nr. 286).

In één geval weten we niet hoe lang het proces duurde ⁽⁴⁷⁾; de zaak van Theodorus Staels tegen Mathijs Colemont duurde twee maanden ⁽⁴⁸⁾; de zaak van secretaris Wintmolders tegen burgemeester Roosen duurde één jaar ⁽⁴⁹⁾ en de zaak van advocaat Hermans tegen zijn buurvrouw duurde van oktober 1761 tot november 1763 ⁽⁵⁰⁾.

Twee keer werd in het akkoord een verklaring opgenomen dat de gedaagde partij haar woorden herroept en de klager als een persoon van eer en goede naam en faam beschouwt ⁽⁵¹⁾. Anderzijds geeft in deze gevallen ook de eiser een stuk toe door zelf (een deel van) zijn gerechtskosten te betalen. Paul Wintmolders en Joannes Roosen en Theodorus Staels en Mathijs Colemont legden in hun akkoorden vast dat elke partij haar deel van de gerechtskosten zou voldoen. Staels kreeg daarenboven van zijn opponent een bijdrage in de kosten die hij voor het proces gemaakt had. Ook Hendricus Maris en Leonard Moes, die het oneens waren over het recht op erfdiensbaarheid op een stuk land, spraken af dat elke partij haar eigen gerechtskosten zou betalen. In dit geval was het de eiser die in het akkoord het meeste moest toegeven: hij moest zijn zwager in de toekomst de gewenste erfdiensbaarheid toestaan ⁽⁵²⁾.

In geen enkel bestudeerd geval kwam er iets terecht van de geëiste *amende profitable*.

Hoe verging het tenslotte Catharina Lemmens en haar buurman? Vooreerst ging het leven, ondanks de beslommingen die dit proces met zich bracht, zijn gang. Catharina huwde op 19 april 1762 - haar proces liep toen al een half jaar - met Hendrik Veltmans, die haar van dan af in rechte vertegenwoordigde. Twee maanden later werd het jonge gezin verblijd met de geboorte van een eerste dochtertje, Maria Dymphna ⁽⁵³⁾.

In haar proces tegen advocaat Hermans hanteerde zij wel een erg origineel verweermiddel. Oorspronkelijk, voordat Hermans naar de schepenbank was gestapt, had zij haar woorden als een grap afgedaan. Nu zij geconfronteerd werd met onder meer een eis tot schadevergoeding van 1000 ducaten begrepen zij en haar *facteur* ⁽⁵⁴⁾ Hubar dat zij nagels met koppen moest slaan om zich uit die situatie te redden. In haar antwoord op de aanklacht van Hermans ontkende zij de bedoeling te hebben gehad de klager te

⁽⁴⁷⁾ HRA, SH, nr. 415.

⁽⁴⁸⁾ HRA, SH, nr. 398.

⁽⁴⁹⁾ HRA, SH, nr. 293.

⁽⁵⁰⁾ HRA, SH, nr. 286.

⁽⁵¹⁾ HRA, SH, nr. 293, 398.

⁽⁵²⁾ HRA, SH, nr. 415.

⁽⁵³⁾ HRA, Parochieregisters, nr. 360.

⁽⁵⁴⁾ Een *facteur* vertegenwoordigde de partijen voor de schepenbank.

beledigen. De opmerking dat hij haar haan in zijn huis een kopje kleiner had gemaakt kon volgens haar niet als een belediging geïnterpreteerd worden. Zij wees de schepenen immers op het bestaan van een stadskeure, geldig *binnen dese stadt en haere cuijp*, die stelde dat het verboden is *sijne haenen, hinnen, kieckens, kalkoenen, gansen en verckens te laten loopen op eens anders goet oft erve, met permissie aen den eijgenaer van alsulcke erve van allen dergelijck pluimgedierte en verckens te doden, te behouden en t'eten*. Strikt genomen had zij er dus enkel op gewezen dat Hermans van zijn goed recht gebruik gemaakt had om een vreemde haan die op zijn erf was binnenge-drongen te doden en op te eten. Hoe kon er van een belediging sprake zijn, als zij niet meer gedaan had dan geopperd dat Hermans een stadskeure had nageleefd die nota bene jaarlijks in een officiële en openbare vergadering van alle inwoners van de stad, en samen met de andere plaatselijke keuren, werd voorgelezen?

Door niet het waarheidsgehalte van haar uitspraak in te roepen maar door er op te wijzen dat haar woorden volgens de letter van de wet niet als een belediging konden beschouwd worden gaf zij aan het proces een voor haar gunstige wending. Met het afschrift uit de keure van Herk had Catharina een argument dat het beledigend karakter van haar woorden stevig ondergroef. Door allerlei procedurekwesties op te werpen, wist Hermans de zaak tot in 1763 te rekken. Toen ook voor hem het uitzichtloze van zijn situatie duidelijk werd, sloot hij op 1 oktober 1763 voor notaris Hubar van Sint-Truiden een akkoord met zijn opponente. Op 21 november werd de notariële akte door de schepenen geregistreerd, waardoor officieel een einde kwam aan het proces. Hermans moest op alle terreinen toegeven. Niet alleen zag hij af van alle vorderingen tegenover de moeder en de echtgenoot van Catharina, hij moest er zich ook toe verbinden alle voor dit proces gemaakte kosten te vergoeden: de vergoedingen voor de schepenen, voor de secretaris, voor de gerechtsdienaren en voor de *facteur* van zijn tegenpartij ⁽⁵⁵⁾.

Hoewel hiermee een einde scheen te komen aan een pijnlijk hoofdstuk in het bestaan van Catharina en haar familieleden, bevatte deze overeenkomst ook de kiem voor een volgend dispuut met haar buurman, dat eveneens voor de schepenbank zou uitgevochten worden. Amper hadden de schepenen op 12 december 1763 de proceskosten vastgesteld, of Hermans startte een nieuwe procedure, nu omdat hij de vastgestelde gerechtskosten te hoog vond en daarom het deel van zijn tegenpartij niet wilde betalen. Op 16

⁽⁵⁵⁾ HRA, SH, nr. 286.

juli 1764 stelde hij overigens nog appel in bij de schepenbank van Luik tegen het vonnis van de Herkse schepenen waarin die hun schatting van de gerechtskosten bevestigden ⁽⁵⁶⁾.

Adres van de auteur:

Rijksarchief

Bampslaan 4

3500 Hasselt

⁽⁵⁶⁾ HRA, SH, nr. 290.